
գարում մը յառաջ գալու, հոս եթէ նախընթաց դիտողութիւններն յիշենք, պիտի հետեւնանք թէ կարելի պիտի ըլլայ միմիայն կենդանեղէն կերակուրներով ապրիլ՝ միանգամայն միս և ճարպ գործածելով, եթէ ուրիշ պայման մ'ալ մէջ չը մտնէր, որ սա է թէ, թէ որ ջերմածին կերակուրի տեղ միմիայն ճարպեղէն կերակուրներ գործածուին, քանի որ ինչպէս ետքէն ալ պիտի տեսնենք՝ ջերմածին կերակրոց քանակութիւնը՝ միջին հաշուով քսան և չորս ժամուան մէջ գրեթէ 350 տրամիր կը հասնի, և միւս կողմէն ալ եթէ դիտենք որ մարդու աղիքները միւսնոյն ժամանակի մէջ հազիւ 20-30 տրամ ճարպ կրնան մարսել, կը հետեւի ուրեմն թէ այս տեսակ սնունդը մարդու առողջութեանը բոլորովին անյարմար է։ Ասոր չնքա կրնար առարկութիւն ցուցնել մսակեր կենդանիները, վասն զի ասոնց աղիքն այնպէս տնօրինուած են որ իրենց սննդեան կարեւոր եղած ճարպերը կրնան մարսել (պէտք է յիշել նաեւ թէ այս տեսակ կենդանիները խիստ նիհար են), ինչպէս որ ճիւղաձիւնի ալ բզկտելու, ակառնին ալ միւս փրցնելու և թնոր կցուն մասերը լաւ մը խզելու յարմարութիւնն ունին ևն։

Աւենքը հիմայ ալ միմիայն բուսեղէն կերակուրները, և տեսնենք թէ մարդ կրնայ առողջ ապրիլ՝ եթէ միմիայն սոյն կերակուրները գործածէ։ Եթէ հոս ալ մտնենք կերակուրներուն վրայ ըրած դիտողութիւնն ընենք, նման հետեւանքի մը կը հասնինք, միայն սա՝ տարբերութեամբ որ առաջիններուն մէջ ջերմածին մասերն էին որ քիչ կը գտնուէին, մինչդեռ հոս հակառակն է, այսինքն թէ վերանորոգիչ մասերն են որ քիչ են, քանի որ ջերմածին մասերը խիստ շատ են։ Եթէ այսպէս որ մարդ եթէ միմիայն բուսեղէններ ուտելով բաւականանայ, այն տեսնալ կերակրոց քանակութիւնը խիստ շատ ըլլալու է, վասն զի մեր մարմնոյն կուտած անկենդանին քանակութիւնը պարունակելու համար, այնչափ շատ ըլլալու են որ, ստամոքսն ու աղիքը շատ կը նեղուին և խիստ մեծ զանգեռած մը կը մնայ աղիքէն դուրս արտաքուսելու, անանկ որ արտադրական գործարանները չափէն աւելի գործելով զանազան հիւանդութեանց կ'ենթարկեն, որոնց հետեւանքն է դարձեալ մարմնոյն առողջութեան խանգարումը։ Հոս չենք կրնար նաեւ հակառակ օրինակ մը համարել խոտակեր կենդանիները, վասն զի սոյն կենդանեաց գործարանները բնութենէն այնպէս յարմարուած են որ կրնան սոյն սնունդն անփութ տանիլ, ինչպէս որ ակառնին ալ սոյն բուսեղէն կերակուրները ճղելու, աղալու (ետքէն պիտի տեսնենք որ բուսեղէնք մտեղէններէն աւելի դժուար կը մարսուին), ինչպէս որ ոտքերին ալ՝ որս բզկտելու պէտք չունենալով՝ միմիայն քայլելու յարմարած են, ինչպէս որ աղիքն ալ շատ երկայն են՝ զանոնք մարսելու համար բաւական մեծ միջոց մը գտնուելու դիտմամբ, ինչպէս որ ընդակեր թռչնոց ստամոքսը կ'աճիկի պէս կարծր է, որ կարենայ մէջի հունտերը ճզմել (թռչունք ալուայ չունին), և ինչպէս որ այս ստամոքսին մէջ ալ շատ մը քարեր կը գտնուին՝ զորս կենդանին ընդթովել կը լլէ երբեմն երբեմն դարձեալ նոյն նպատակին նպաստելու համար, ևն։ ևն։

Ուրեմն ինչ տեսակ կերակուր ուտելու է մարդը՝ առանց իր առողջութեանը մէջ խանգարում մը յառաջ բերելու։ Այս կէտը դեռ չ'որոշած, արտաքին այսինքն բաղդատական նշաններէ հետեւցնենք թէ մարդս բուսեղէն թէ կենդանեղէն կերակուր գործածելու է։

Ուստի եթէ մարդու մարմնոյն ալ և ալ գործարանները սոյն դիտմամբ քննենք, կը տեսնենք որ սոյն բոլոր գործարաններն այնպէս յարմարած են որ մարդս սոյն երկու տեսակ կերակուրներն ալ միանգամայն գործածէ։ Արդարեւ, եթէ նախ և առաջ մատնեք զննենք, կը տեսնենք որ ասոնք ոչ մսակեր կենդանեաց ճիւղներուն պէս սուր ըզուգներ ունին, որ կարենան կենդանի մը բզկտել իրեն որս ճարելու համար, և ոչ ալ բուսակեր կենդանեաց պէս հաստ ոսկրային չեղի մը մէջ ամփոփուած են՝ բնաւ իրեն որս հայթայթելու պէտք չ'ունենալով։ Ուստի ասի նախ առաջին պատճառով թէ մարդս ոչ միմիայն մսակեր, և ոչ ալ միմիայն բուսակեր է, այլ միանգամայն բուսակեր և խոտակեր։

Երկրորդ, եթէ բերնին կազմուածքը դիտենք, մի և նոյն հետեւութեան կը հասնինք։ Արդարեւ, մինչդեռ մսակեր կենդանեաց ակառններն այնպէս սրածայր, նեղ և երկայն կազմուած են, որ կարենան իրենց բերանին ինչպէս միւս բզկտել, կրծել, փրցնել, կռճիկները խզել, և քանի որ բուսակեր կենդանեաց ակառններն՝ ընդհակառակն ամրապնդուած, տափակ և ցած յարմարուած են, որ կարող ըլլան բերանուն մէջի խոտը ծամել, աղալ ևն, (միշտ յիշելու է թէ խոտեղէնք շատ դժուարամարս են), կը տեսնենք որ մարդուն ակառններն այնպէս կարգադրուած են որ թէ մտեղէն և թէ բուսեղէն կերակրոց կրնան յարմարիլ։ Արդարեւ, «հատուն» կոչուած առջի ութն ակառնները ճիշդ մսակերներուն հատուն ակառններուն կը նմանին, ինչպէս են նաև սոյն ակառններուն սահմաններուն վրայ մէկ մէկ հատ գլուխուած «շնատամ» անուն չորս ակառնները, որոնք մսակերներուն և մասնաւորապէս շան քովքնալ քրածայր ակառններուն դիմքը, ձևն ու պաշտօնն ունենալուն համար այսպէս կոչուած են։ Իսկ «արօր» ըստած քսան ակառններն ալ՝ ընդհակառակն ճիշդ խոտակերներուն համապատասխան ակառններուն ձևն ունենալով, կրնանք հետեւցնել թէ մարդու ակառնները միանգամայն մտեղէն և բուսեղէն կերակուրներ ծամելու յատկացած են։

Երրորդ, քննենք նաև ծնոտին ալ և ալ շարժումները, Մսակեր կենդանեաց ծնոտները միմիայն վերէն վար կրնան բացուիլ, և ոչ որիչ ուղղութեամբ, վասն զի միս միայն պիտի բզկտեն։ Մինչդեռ խոտակերներուն ծնոտներն երեք տեսակ շարժումն ունին, այն է՝ վերէն վար, առջևէն ետև և կողմնակի, և այս շարժումներով է որ սոյն կենդանեաց ծնոտը շատ մը տարբեր ուղղութիւններ առնելով կրնայ կերակուրը լաւ մը մանրել, այնպէս որ սոյն գործողութիւնը ճիշդ աղալու կրնայ նմանիլ։

Արդ, մարդու ծնոտն ալ ոչ մսակերներուն պէս միմիայն վերէն վար ուղղութեամբ և ան ալ չափազանց մեծութեամբ տեղի կ'ունենայ, և ոչ ալ խոտակերներուն պէս ամեն կողմ և

բաւական մեծ տարածութեամբ, այլ սոյն շարժումներն այնպիսի վիճակի մը մէջ են որ ոչ մսակերներուն ծնոտին շարժմանց կը նմանին, և ոչ ալ խոտակերներուն, կամ լաւ ևս է ըսել, երկուքին ալ միջինը կը կազմեն, այսինքն թէ՛ անոնց կը նմանին և թէ՛ միւսներուն։

Չորրորդ, եթէ ստամոքսը քննենք, մի և նոյն հետեւութեան կը հասնինք։ Մսակերներուն ստամոքսը՝ որոնք դիւրամարս այսինքն մտեղէն կերակուրներ մարսելու յատկացած են՝ խիստ մեծ դիւրամարսութիւն մը չ'են ցուցնելով, մինչդեռ բուսակերներուն խիստ դիւրամարս ըլլալէն զատ, մէկ քանի որոտ ճորձ կոչուած մսակեր կենդանեաց ստամոքսը բոլորովին տարբեր ձև մ'ունի, այն է թէ, փոխանակ մէկ խոռոչ մ'ուննալով՝ ինչպէս է մսակերներուն և մարդոց ստամոքսը, չորս խոռոչներէ կազմուած է, և սոյն խոռոչներն ալ այնպիսի ձև մ'ունի որ, կերակուրներն անգամ մը ծամուելէն և կլուեցնէն, յետոյ, բաստամոքսային հիւթով կը շաղկապուին, և որպէս զի լաւ կարենան մարսուիլ՝ «որոտ» կոչուած գործողութեամբ մը նորէն հոտ կը բերուին բերնին մէջ և նորէն կը ծամուին։ Սոյն կենդանիներն են ինչպէս որ ամեն մարդ ալ գիտէ՝ կովը, ուխարը, ուղտը, այծը, եղջերուն, ցուլը, ևն։ Արդ, մեր բաստամոքսը ոչ մսակերներուն չափ նուրբ և ոչ ալ միւսներուն պէս խիստ հաստ և խոռոչաւոր է, այլ միջին։

Հինգերորդ, եթէ աղիքը քննենք, կը տեսնենք որ աղիքին երկայնութիւնը ոչ մսակերներուն չափ պզտիկ է (միշտ իր հասակին մեծութեանը հետ բաղդատմամբ)՝ վասն զի միւս դիւրամարս ըլլալուն մսակերները խիստ երկայն աղիքի պէտք չունին, և ոչ ալ խոտակերներուն չափ մեծ, որովհետև ասոնք աւելի դժուարամարս կերակուրներով կը սնանին, այլ թէ սոյն աղիքը այնպիսի երկայնութիւն մ'ունի, որ մսակերներուն և խոտակերներուն աղեաց երկայնութեան միջինն է։ Ասի օրինակով մը բացատրելու համար, բաւական է միայն գիտնալ թէ մսակեր կենդանեաց մ'աղիքը՝ նոյն կենդանեաց մ'աղիքը մարմնոյն երկայնութեան հակառակութիւնն իր հասակին տասն և հինգ քան անգամ, ու մինչև անգամ կան խոտակերներ՝ սոնց աղիքն իրենց հասակէն քսան և հինգ, երեսուն անգամ աւելի երկայն է։ Արդ, մարդու աղիքին երկայնութիւնն իր հասակին հօթը կամ ութն անգամ ըլլալով, կը հետեւի թէ նա ոչ բացարձակապէս խոտեղէն և ոչ ալ միմիայն մտեղէն ուտելու է, այլ երկուքէն ալ։

Վերջապէս սոյն կէտը հաստատելու համար, դեռ շատ մ'ուրիշ ապացոյցներ կրնայինք յառաջ բերել, բայց մեր նպատակը պզտիկ անդեկութիւն մը միայն տալ ըլլալով, և սոյն հինգ փաստերն ալ բաւ համարելով, կանցնիք ուրիշ կէտերու։

Մտեղէն և բուսեղէն կերակրոց վրայ այսչափ անդեկութիւններ տալունէս յետոյ, տեսնենք հիմայ ալ թէ հանքային մարմիններն այսինքն աղերն (1)

(1) Հոս գիտնալու է թէ տարբարանութեան մէջ ալ անունով ուրիշ շատ մը մարմիններ ալ կը ցուցուին, որոնցմէ մեր գործածած աղը որոշելու համար, կ'ընտրենք կամ քիւլա ալ կը կոչեն զայն։

ինչ պաշտօն ունին մարդու սննդեան մէջ։ Արդ, սոյն տեսակ մարմնոց մէջ են ամենքնիս ալ գիտենք որ մարդու իր կերակուրներուն մէջ ամենէն շատ գործածած ծովու այսինքն կերակուրի աղն է։

Մարդու քսան և չորս ժամուան մէջ մնաած կերակուրներն ու ըմպելիները՝ միջին հաշուով՝ հազիւ տրամիր չափ աղ կը պարունակեն ինքրեննուն, բայց ասոնց հետ մէկ տեղ կերակուրներն եփուած միջոցին, երեք չորս տրամիր չափ ալ կաւելցնենք։ Սոյն աղը կենդանեաց սնունդին մէջ այնպիսի մեծ դեր մ'ունի, որ ինչպէս մարդը, նոյնպէս նաև անասուններն ալ զանի շատ կը սիրեն ու ակործանօք կ'ուտեն։ Սոյն քանակութեամբ մնաւած աղին պաշտօնը կերակուրն ու սա է թէ ստամոքսին մէջ մտնելով, ծարու մը յառաջ կը բերէ, և այս կերպով ստամոքսին մէջ ջուր մտնելուն օգնելով սննդեան մեծագէտ կը նպաստէ։ Ասկից զատ աղն արեան մէջ մտնելով անոր հեղուկութիւնը կ'աւելցնէ, որ իրեն շատ կարեւոր է երակներուն անհամար լրամանմանց մէջ չըլձալելու համար։

Կը մնայ հիմայ միայն ցուցնել ջուրին պաշտօնը։ Չորրորդ մեր մարմնոյն ամեն հեղուկներուն, ամեն գործարաններուն, ամեն մասերուն մէջ կը գտնուի այնպիսի մեծ քանակութեամբ, որ մարդու մարմնը 75 մաս ջուր է և 25 մաս բոլորովին չոր ենթացողուած կարծր մարմններէ բաղկացած է։ Չորին միջոցաւ է որ ամեն տեսակ ծծումքներ, ամեն տեսակ արտադրութիւններ, ամեն տեսակ արտաբուրումներ, վերապէս ամեն տեսակ տարբարանական գործողութիւններ կը կատարուին մեր մարմնոյն զանազան մասերուն մէջ։ Չորն է որ արեան կարեւոր հեղուկութիւնը կուտայ իրեն, և զանազան գործարաններուն իրենց պաշտօնին յարմար կազմութիւնը կուտայ։ Եթէ ջուրը չ'ըլլար, բնաւ մեր սնունդը չը պիտի կրնար տեղի ունենալ։ Ասի քիչ մը բացատրելու համար, գիտնալու ենք թէ, մեր կերած կերակուրներն՝ ստամոքսին և աղիքին մէջ մարսուելէն յետոյ՝ արեան մէջ մտնելով է որ կրնան մեր սննդեան գործածուիլ։ Արդ՝ արեան ամեն կողմէն գոյ բերուած խողովակներու այսինքն երակներու մէջ պտտելով, բնաւ տեղէն մը դուրս չը կրնար իջնել, ինչպէս որ դրսէն ալ ուրիշ և ոչ մէկ բան մը չը կրնար ուղղակի իր մէջ մտնել։ Ուստի ինչպէս կըլլայ որ ստամոքսին և աղիքին մէջի կերակուրներն արեան մէջ կը մտնեն, հոս ուրիշ գործողութիւն մը յառաջ կուգայ, այսինքն ներահոսումն կոչուած տեսակ մը ծծումք մը, որով կերակուրներուն ջուրին մէջ լուծուած մասերը՝ մարսողական գործարաններուն վրայ վերատաքցող բազմաթիւ ամենափոքր երակներուն կողմերուն մէջէն կը թափանցեն, և այսպէս անուղղակի կերպով միայն կրնան արեան մէջ մտնել։ Չորրորդ մի և նոյն պաշտօնը կը կատարէ նաև բուսոց մէջն ալ։

Ս. Յակոբեան
(Հարուստակի)

ՍՈՒՆԻԿ ՂԱԶԷԹԱ
ՊԱՐԱՊԵՏ Յ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Կալութատ Բենճիլ մայիս բաղարկում
Ն. 29 իսի խանդու տ